

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДУ «ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІМЕНІ
М.І. ДОЛІШНЬОГО НАН УКРАЇНИ»**

ВАСИЛЮК ДМИТРО ЯРОСЛАВОВИЧ

УДК 314:330.342.146:323.32

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА
РОЗВИТКУ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ**

08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Львів – 2016

Дисертацією є рукопис.

Дисертаційна робота виконана в ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат економічних наук, доцент
Васильченко Сергій Миколайович,
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
доцент кафедри теоретичної і прикладної економіки

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Костишина Тетяна Адамівна,
ВНЗ Укоопспілки “Полтавський університет економіки і торгівлі”,
завідувач кафедри управління персоналом і економіки праці;

доктор економічних наук, професор
Гальків Любов Іванівна,
Національний університет “Львівська політехніка”,
професор кафедри менеджменту організацій.

Захист відбудеться 18 жовтня 2016 року в 11.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.35.154.01 в ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України” за адресою: 79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України” за адресою: 79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4 та на сайті: <http://ird.gov.ua>.

Автореферат розісланий “17 ” вересня 2016 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук

П. В. Жук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Середній клас як базис стабільного й економічно розвинутого суспільства продовжує знаходитися у фокусі досліджень світової і вітчизняної науки. Кризовий стан економіки, збройний конфлікт на сході України, значне падіння рівня та якості життя населення, – ці та інші чинники вносять зміни в соціальну структуру українського суспільства, зумовлюють низхідні рухи в його стратиграфічних порядках. Відтак не можуть залишатися незмінними підходи до вирішення проблем формуванні і розвитку середнього класу як актуальної наукової проблеми розвитку сучасного українського суспільства. Пропоновані механізми розвитку середнього класу повинні визначатися з урахуванням необхідності подолання інституціоналізованої кризи в економіці та суспільстві, стимулювання і реальної підтримки інноваційного вектору національної економіки, відновлення і розвитку стратегічних сфер прикладання праці для реалізації інтелектуально-трудоного потенціалу.

Наукові дослідження соціальної стратифікації суспільства і, зокрема, середнього класу мають глибоку історію. Теоретичні ідеї дослідження середнього класу мали своїх послідовників у всі історичні періоди розвитку наукового знання (Аристотель, М. Вебер, Л. Ворнер, Е. Гідденс, Дж. Гікі, Д. Гілберт, Дж. Голдтроп, Т. Заславська, К. Маркс, П. Сорокін, В. Томпсон, О. Шкаратан). Цим дослідженням властивий здебільшого міждисциплінарний характер. На внутрішню складність і багатогранність проблеми формування і розвитку середнього класу вказує наявність ґрунтовних напрацювань у різних галузях наукових знань – економіці, демографії, державному управлінні, політології та соціології. Пошуками методів вимірювання частки середнього класу в різних суспільствах присвячено низку праць економістів зі світовим ім'ям: А. Бенерджі, Н. Бьордселл, С. Їдзакі, Б. Мілановича, С. Прессмена, М. Ревеліона, Л. Туроу.

Питання трансформації соціальних структур населення в контексті становлення середнього класу суспільства перебувають у фокусі досліджень провідних вітчизняних економістів та демографів: І. К. Бондар, М. М. Кіма, Е. М. Лібанової, О. І. Крикун, І. О. Курило, Г. П. Рекун, Т. А. Костишиної, Л. І. Гальків, С. Й. Вовканича та ін.

Складність і недостатнє наукове розкриття проблеми формування і розвитку середнього класу, її багатоаспектність і практична значущість зумовили вибір теми дослідження, визначили його мету, завдання, об'єкт і предмет.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в рамках основних напрямів науково-дослідних тем кафедри менеджменту та маркетингу ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” на 2013-2018 рр., а саме: “Формування стратегії соціально-економічного розвитку регіону: людський вимір” (№ Д.Р. 0113U003548), де автором досліджено існуючі підходи до визначення ролі середнього класу в українському суспільстві, охарактеризовано критерії його кількісної оцінки й розглянуто матеріально-майновий стан і освітній рівень населення України і її регіонів; «Конвергенція та інтеграція регіонів України в Європейський економічний простір: зміст, формування та перспективи розвитку»

(№ ДР 0113U003549), у межах якої автором проаналізовано ймовірні наслідки впливу підписання Угоди про зону вільної торгівлі між Європейським Союзом та Україною на формування й розвиток середнього класу українського суспільства.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування організаційно-економічних засад і розробка практичних рекомендацій щодо формування й розвитку середнього класу в українському суспільстві з позиції його нової функціональності.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань:

- проаналізувати підходи до виділення демоекономічних критеріїв належності населення України до середнього класу;
- оцінити наявний рівень матеріального добробуту населення з метою виявлення загальнодержавних і регіональних тенденцій розвитку середнього класу;
- оцінити освітній рівень населення України як критеріальну ознаку приналежності до середнього класу суспільства;
- визначити особливості самоідентифікації населення України щодо належності до середнього класу задля коригування процесів його формування;
- здійснити аналіз впливу економічних та неекономічних факторів на формування і розвиток середнього класу;
- виявити регіональні відмінності розвитку середнього класу в Україні та провести типізацію регіонів України за обраними критеріями належності до середнього класу;
- встановити особливості та обґрунтувати перспективи формування й розвитку середнього класу в Україні;
- оцінити можливі наслідки реалізації євроінтеграційного вектору для середнього класу українського суспільства з метою виявлення потенційних вигод та попередження ймовірних загроз для його розвитку;
- обґрунтувати організаційно-економічні засади формування і розвитку середнього класу в Україні з позиції його нової функціональності й розробити пропозиції щодо прийняття управлінських рішень із реалізації відповідної соціальної політики.

Об’єкт дослідження – процеси формування і розвитку середнього класу в українському суспільстві в сучасних кризових умовах.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні положення і практичні рекомендації з розробки організаційно-економічних засад формування і розвитку середнього класу в контексті реалізації його нової функціональності.

Методи дослідження. Науково-методологічною основою дисертаційної роботи стали фундаментальні положення економічної теорії, демографії, соціальної економіки, соціології, зокрема: теорія «держави загального добробуту», теорія соціальної стратифікації й концепція середнього класу. У дослідженні застосовувалися такі методи й підходи: міждисциплінарний, логічного узагальнення, історико-економічного дослідження – для визначення сутності поняття “середній клас”, його історичного аналізу, змісту тотожних понять і класифікаційних критеріїв; аналіз, синтез та узагальнення – для характеристики критеріїв середнього класу та їх дослідження на

загальнонаціональному й регіональному рівнях; компаративного аналізу – для порівняння тенденцій формування і розвитку середнього класу в Україні й регіонах; економіко-статистичного і структурного аналізу – визначення частки середнього класу, аналізу впливу соціально-економічних факторів на формування й розвиток середнього класу на загальнонаціональному і регіональному рівнях; кореляційно-регресійного аналізу та економетричного моделювання – для виявлення чинників, що визначають формування середнього класу в українському суспільстві; багатовимірною кластерного аналізу – для проведення типізації регіонів України за подібністю критеріїв розвитку середнього класу; експертного опитування – для визначення головних особливостей формування й розвитку середнього класу в українському суспільстві; метод аналізу ієрархій (метод Сааті) – для встановлення значущості макрокритеріїв належності до середнього класу; графічний – для представлення результатів дослідження, оцінки і аналізу процесів досліджуваного об'єкта; картографічний – для представлення виділених типів регіонів України за критеріями розвитку середнього класу.

Інформаційною базою дослідження послужили монографічні й фундаментальні дослідження зарубіжних і вітчизняних учених, законодавчі й нормативні акти, матеріали Міністерства соціальної політики України, статистичні дані Державної служби статистики України, Головного управління статистики в Івано-Франківській області, результати експертного опитування, організованого і проведеного автором, матеріали науково-практичних конференцій та аналітичні розрахунки, виконані в процесі проведення дослідження, електронні ресурси мережі Інтернет.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробці науково-методологічних засад формування і розвитку середнього класу в українському суспільстві задля забезпечення його нової функціональності в умовах кризового стану економіки. Наукова новизна полягає у наступному:

удосконалено:

– концептуальні засади розвитку середнього класу в Україні, які, на відміну від існуючих, сформовані з позиції його нової функціональності, що передбачає перегляд набору функцій середнього класу в умовах кризи для зміни управлінських пріоритетів у реалізації соціальної політики держави, спрямованої на розвиток тих соціальних (професійних) групи, які володіють достатнім рівнем інтелектуально-трудового потенціалом для здійснення підприємницької діяльності або ж зайнятості на засадах найму в знаннємістких, високотехнологічних сферах прикладання праці;

– обґрунтування місії середнього класу в Україні, згідно з якою, в доповнення до існуючих трактувань, його представники мають розглядатися носіями національної та єдиної державницької ідеї, цінностей громадянського суспільства й прикладом особистісної моральної поведінки, генераторами інноваційних рішень, а також мотиваторами розвитку бізнес-середовища, що дасть змогу ефективізувати використання ендогенного потенціалу економіки та запобігти надмірним міграційно-демографічним втратам;

– систему пріоритетів нової соціальної й економічної політики відносно представників середнього класу, які, на відміну від запропонованих раніше,

зорієнтовані на забезпечення гарантій дотримання їхніх прав в частині реалізації підприємницького, інноваційного потенціалу, здобуття якісної освіти та неперервного розвитку, забезпечення гідних умов праці та недопущенні надмірних податкових навантажень у сучасних кризових умовах України;

набули подальшого розвитку:

– науково-методичні підходи до аналізу впливу економічних та освітньо-професійних факторів формування середнього класу, які, на відміну від існуючих, передбачають застосування методів кореляційно-регресійного аналізу та економетричного моделювання і дають змогу порівняти вплив матеріально-майнових та освітньо-професійних факторів на кількісні характеристики середнього класу за результатами самоідентифікації;

– трактування дефініції “резерв” середнього класу, яке, на відміну від існуючих, здійснюється крізь призму оцінки вагомості трьох макрокритеріїв належності до середнього класу українського суспільства (освіти та професійно-кваліфікаційного статусу, матеріально-майнового стану, самоідентифікації) з акцентом на необхідність відновлення взаємозв’язку «освіта – професія – дохід»;

– методичні підходи до проведення типологізації регіонів України відповідно до особливостей формування середнього класу, які, на відміну від існуючих, ґрунтуються на врахуванні об’єктивних відмінностей у чинниках розвитку середнього класу і дозволяють виокремити ключові фактори його формування у регіонах України;

– система критеріїв належності населення України до середнього класу, яка, на відміну від існуючих, побудована за ступенем значущості як головних макрокритеріїв, так і їхніх часткових складових, що дозволяє визначити ймовірний (кількісний) обсяг «ядра» та «резерву» середнього класу;

– організаційні засади формування середнього класу за модифікованими критеріями, які, на відміну від розроблених раніше, включають механізми цільового стимулювання видів економічної діяльності, спрямовані на ключові сегментні професійні групи – майбутній базис українського середнього класу.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дисертаційної роботи впроваджені в діяльність органів управління на регіональному рівні: при розробці Стратегії розвитку Івано-Франківської області на період до 2020 року та при доопрацюванні (уточненні) програми соціально-економічного й культурного розвитку області на 2015 рік (лист департаменту економіки Івано-Франківської обласної державної адміністрації № 04/23-504 від 19.05.2015 р.); при підготовці та прийнятті рішень Івано-Франківської обласної ради з питань соціально-економічного розвитку області, розвитку малого та середнього підприємництва в Івано-Франківській області, а також під час формування пропозицій до Стратегії розвитку Карпатського Єврорегіону (лист Івано-Франківської обласної ради № 9-202/974-р/198 від 29.07.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі наукові результати, викладені в дисертації і винесені на захист, отримані автором одноосібно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дослідженні використано лише ті ідеї та положення, які є результатами особистих напрацювань.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення, результати

проведеного дослідження і рекомендації пройшли апробацію на таких міжнародних і вітчизняних науково-практичних конференціях: Міжнародна науково-практична конференція “Модернізація українського суспільства: чинники, передумови, перспективи” (м. Київ, 2011 р.); V Міжнародна науково-практична конференція “Сучасна економічна теорія та пошук ефективних механізмів господарювання” (м. Сімферополь, 2012 р.); XIV Міжнародна науково-практична конференція “Економічна теорія та практика: сучасні погляди та концепції” (м. Київ, 2012 р.); Міжнародна науково-практична конференція “Оцінювання ефективності соціальної політики: методологія та практика” (м. Київ, 2012 р.); Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція “Соціально-економічний розвиток і якість життя населення регіону” (м. Івано-Франківськ, 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція “Соціально-демографічні зрушення: чинники та перспективи” (м. Київ, 2013 р.); III Міжнародна науково-практична конференція “Актуальні проблеми економіки та фінансів” (Київ – Санкт-Петербург – Відень, 2015 р.); Міжнародна науково-практична конференція “Економіка сталого розвитку: теоретичні підходи та практичні рекомендації” (м. Кошице, Словаччина, 2015 р.); VII Міжнародна науково-практична конференція “Стратегія інноваційного розвитку економіки: бізнес, наука, освіта” (SIDEC 2015) (м. Харків, 2015 р.).

Публікації. За результатами досліджень опубліковано 15 наукових праць, з яких: 8 статей у вітчизняних наукових фахових виданнях (2 з них - у виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз), 1 – у науковому періодичному виданні іншої держави, 6 – в інших виданнях. Загальний обсяг публікацій становить 5,38 друк. арк., з яких 5,18 друк. арк. належать автору особисто.

Структура й обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел з 183 найменуваннями. Дисертація включає 23 таблиці, 25 рисунків і 6 додатків. Повний обсяг дисертації – 225 сторінок, з них основний текст – 190 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, сформульовано її мету і завдання, визначено об’єкт, предмет і методи дослідження, висвітлено наукову новизну і практичну цінність отриманих результатів, подано відомості про їх апробацію.

У *першому розділі* “**Теоретико-методичні засади дослідження ролі й визначення частки середнього класу в суспільстві**” розкрито й поглиблено економічну сутність поняття “середній клас”, узагальнено існуючі теоретичні підходи до визначення його ролі в економіці країни, висвітлено наявні методи дослідження середнього класу та визначено основні критерії належності до середнього класу, висвітлено існуючі методи дослідження ролі та визначення частки середнього класу в суспільстві.

З метою визначення сутності поняття середнього класу в роботі розкрито особливості схем соціальної стратифікації суспільства, які включають три основні класи (вищий, середній і нижчий). Важливим для розуміння внутрішнього змісту

середнього класу є трактування категорій “старий середній клас” та “новий середній клас”. За сучасними підходами в зарубіжній соціальній економіці та соціології, до першої з них відносять дрібних і середніх підприємців, часто фермерів, які традиційно вважаються “класичними” представниками середнього класу. “Новий середній клас” – це менеджери й спеціалісти високого рівня, переважно з вищою освітою (так би мовити “вищий середній клас”), а також учителі, медсестри, офісні працівники, продавці тощо (“нижчий середній клас”).

До основних ознак належності до середнього класу зазвичай відносять наявність матеріальних засобів (житло, земля, засоби виробництва тощо), середній рівень доходів, високу кваліфікаційно-освітню підготовку та соціальний статус, самоідентифікацію себе з середнім класом. В роботі узагальнено головні критерії належності до середнього класу суспільства (табл. 1).

Таблиця 1

Критерії належності до середнього класу суспільства*

Група критеріїв	Критерії	Зміст та доцільність врахування критеріїв
Економічні	розмір доходів і рівень матеріального добробуту	розмір загальних доходів, наявність сучасної побутової техніки, власного житла й автомобіля, можливості придбання путівок із метою відпочинку тощо
	наявність власності	середній клас – це насамперед власник засобів виробництва, капіталу, інтелектуальних цінностей
	розмір витрат	в українських реаліях, враховуючи рівень тінізації економіки й небажання людей висвітлювати реальний обсяг своїх доходів, поділ суспільства на класи за витратами є точнішим, ніж поділ на класи за розміром доходу
	форми дозвілля	представники середнього й вищого класів мають доступ до таких форм дозвілля, що пов’язані з фінансовими витратами: відвідування ресторанів, кіно, театрів, нічних клубів, магазинів і кінотеатрів
Соціальні	професійний статус або посада	одна з визначальних характеристик “класичного” представника середнього класу, однак у сучасній Україні наявність високої посади для конкретної особи не передбачає автоматичне віднесення її до даної категорії як через недостатній рівень доходів, так і часто через низький рівень освіти й культурної поведінки
	освіта	представники середнього класу зазвичай мають вищу або середню спеціальну освіту, проте окремі з них можуть мати лише загальну середню освіту (деякі приватні підприємці, продавці, офісні працівники)
Психологічні	самоідентифікація	самостійне визначення особою своєї належності до певного класу
	соціально-економічне самопочуття	самооцінка рівня свого доходу та матеріального добробуту
	громадянська позиція	підтримка соціального порядку, соціальної стабільності, економічного процвітання і дотримання стандартів демократії (свобода слова, захист прав людини тощо)

*Джерело: систематизовано та узагальнено автором

За твердженням більшості українських науковців, соціальний клас, який повністю відповідав би всім ознакам середнього класу в суспільствах економічно розвинутих країн, в Україні перебуває на стадії зародження. Існують окремі групи, яким властиві частина характерних для нього ознак.

Систематизовано методичні підходи до визначення частки середнього класу в суспільстві: 1) суб'єктивний – ґрунтується на принципі ідентифікації, тобто виходить із міркувань самих членів суспільства щодо того, до якої соціальної верстви чи класу вони належать; сюди входять: а) метод самооцінювання (класової самоідентифікації) – респондент оцінює своє становище за класовою шкалою; б) метод оцінки ситуацій – респондент виступає як експерт та оцінює класову належність іншої особи; 2) об'єктивний – визначає належність до класу на основі ознак, які не залежать від уявлень та переконань особи, а саме: а) матеріальних показників (розмір доходів, витрат, матеріального добробуту, форм дозвілля тощо); б) нематеріальних показників (освіта й професія, соціальний статус, громадянська позиція тощо); 3) комбінований (поєднання суб'єктивних і об'єктивних підходів).

Обґрунтовано, що для встановлення частки середнього класу в сучасному українському суспільстві доцільно використовувати методи, які базуються як на матеріальних, так і на нематеріальних критеріях належності. При цьому, за основу виділення цього прошарку доцільно використовувати три основні макрокритерії: матеріальне становище населення, професійно-освітній критерій та соціальний статус.

У другому розділі **“Сучасний стан формування середнього класу в Україні”** визначено основні макрокритерії належності до середнього класу (матеріально-майновий стан, освіта й професійно-кваліфікаційний статус, самоідентифікація) та їх внутрішню декомпозицію, а також встановлено ключові економічні й неекономічні чинники формування середнього класу суспільства.

Класичний підхід до визначення економічної основи формування і розвитку середнього класу базується на визнанні доходів населення ключовим чинником його формування. Аналіз світової практики підтвердив наявність різноманітних підходів до визначення меж доходів середнього класу як прошарку суспільства. Вітчизняні дослідження також визнають різні дохідні межі встановлення середнього класу. При цьому межі дохідності, які використовуються Державною службою статистики України, не співпадають із пропозиціями науковців. У якості верхньої межі загального місячного середньодушового доходу населення Державною службою статистики України визначається дохід у розмірі 3720 грн і вище. Оскільки всі пропоновані світовими та вітчизняними дослідниками верхні межі розміру доходів середнього класу не співпадають із межами, встановленими Державною службою статистики України, вважаємо за доцільне розділити групу опитаних домогосподарств із доходами у розмірі 3720 грн і вище на декілька груп шляхом впровадження кількох додаткових меж та укрупнення існуючих груп загального місячного середньодушового доходу.

Зазвичай, методи обчислення відсоткової частки середнього класу за доходом можна поділити на дві групи: а) методи, що базуються на абсолютних

показниках доходу – на виокремленні середнього класу в суспільстві на основі меж доходу, які відображені в конкретному грошовому вимірі; б) методи, що базуються на відносних показниках доходу – згідно з якими відсоткова частка середнього класу обчислюється, відштовхуючись від меж доходу, які встановлюються на базі змінних економічних показників – прожиткового мінімуму, медіанного доходу тощо.

Для обчислення частки середнього класу українського суспільства за ознакою загального доходу домогосподарства більш актуальними є методи визначення за абсолютними (вираженими в сталих грошових межах) показниками доходу. Це пов'язано з тим, що такі показники як розмір споживчого кошику, обсяг прожиткового мінімуму та інші параметри, необхідні для визначення частки середнього класу за відносними показниками доходу, є заниженими і не відповідають реальним потребам людини.

Обґрунтовано, що одним із основних критеріїв належності до середнього класу суспільства є якість освіти громадянина, сукупність його знань, унікальних умінь, які є його персональними конкурентними перевагами на ринку праці. Однак для України характерна певна розірваність ланцюга “освіта – професія – дохід”. Українське суспільство визнає цінність інтелектуально-культурного капіталу, проте загальний рівень інтелектуально-культурної ренти у формі доходів і власності, яку суспільство здатне виплачувати носіям відповідного капіталу, є досить низьким, порівняно з доходами інших соціальних груп.

Самооцінювання належить до групи суб'єктивних методів оцінювання і полягає у самотійному усвідомленні й визначенні індивідом своєї приналежності до певної групи. Загалом виявлено, що частка середнього класу, визначена за результатами різноманітних опитувань, дуже мала і має тенденцію до зниження, як і запропонованої в питальнику Державної служби статистики України категорії “небідні, але ще не представники середнього класу”. Самооцінювання є неточним методом, і залежить від впливу суб'єктивних чинників (психологічного настрою особи, його поглядів і переконань щодо середнього класу як явища, наявності тіньових доходів тощо).

Проведене автором експертне опитування вказує, що регіональні відмінності у формуванні середнього класу зумовлюють такі чинники: рівень життя і доходів, спричинені різними особливостями економічного розвитку та галузевою структурою економіки регіонів; можливості зайнятості та підприємницької діяльності.

Використовуючи метод кореляційно-регресійного аналізу, було встановлено, що пріоритетними матеріально-майновими факторами формування середнього класу є такі показники: житловий фонду на одну особу, м²; розмір реальної заробітної плати, грн; розмір реальних середньомісячних грошових доходів на одну особу, грн; кількість домогосподарств, що мають власне житло. Водночас, застосування модифікації методу покрокової регресії дозволило ідентифікувати лише один матеріально-майновий чинник із чітким причинно-наслідковим характером зв'язку із чисельністю середнього класу, а саме рівень забезпеченості населення житлом.

Модель залежності чисельності середнього класу (Y) від площі житлового

фонду на одну особу (X_3) є наступною:

$$\hat{y} = -106176,1 + 5439,95x_3 \quad (1)$$

(40303,36) (1765,91)

$$R^2 = 0,543; \quad \bar{R}^2 = 0,486; \quad t_{b_0} = -2,634, \quad t_{b_1} = 3,081, \quad t_{0,975;8} = 2,306, \quad F_{розр} = 9,51, \quad F_{0,95;1;8} = 5,32$$

Пріоритетними освітньо-професійними чинниками формування середнього класу є чисельність населення з повною вищою освітою, чисельність професіоналів, чисельність науковців вищої кваліфікації, які мають диплом кандидата або доктора наук, чисельність фахівців.

Проведені розрахунки дали можливість ідентифікувати лише один ключовий освітньо-професійний чинник формування середнього класу – чисельність населення з повною вищою освітою.

Модель залежності чисельності середнього класу (Y) від чисельності населення з повною вищою освітою (X_2) має наступний вигляд:

$$\hat{y} = 8812,34 + 0,889x_2 \quad (2)$$

(277,02) (0,036)

$$R^2 = 0,9869; \quad \bar{R}^2 = 0,9853; \quad t_{b_0} = 31,81, \quad t_{b_1} = 24,69, \quad t_{0,975;8} = 2,306, \quad F_{розр} = 602,69, \quad F_{0,95;1;8} = 5,32$$

Проведено аналіз характеру взаємозв'язку між теоретичними оцінками чисельності середнього класу, отриманими за моделями 1 і 2, та результатами щорічних опитувань Державної служби статистики України щодо самоідентифікації населення із середнім класом.

Апроксимація фактичного розподілу теоретичних значень чисельності середнього класу, отриманого на основі моделі залежності чисельності середнього класу від площі житлового фонду на душу населення показала, що найкраще даний розподіл може бути описаний за допомогою поліноміальних кривих вищих порядків, зокрема третього й четвертого. Це дало змогу визначити, що фактичне зростання чисельності середнього класу з урахуванням пріоритету матеріально-майнових чинників до 18-19 млн осіб призводить до зростання чисельності населення, яке ідентифікує себе з середнім класом до майже 10 млн осіб. Зростання чисельності середнього класу понад 18-19 млн осіб призводить до скорочення чисельності тих, хто ідентифікує себе з даним прошарком суспільства.

Апроксимація фактичного розподілу теоретичних значень чисельності середнього класу, отриманого на основі моделі залежності чисельності середнього класу від кількості осіб з повною вищою освітою (ключовий фактор освітньо-професійної складової формування середнього класу) показала, що найкраще даний розподіл може бути описаний за допомогою поліноміальних кривих вищих порядків, зокрема третього, четвертого й п'ятого. В результаті отримано висновок, що фактичне зростання чисельності середнього класу з урахуванням пріоритету освітньо-професійних чинників до 15 млн осіб призводить до зростання чисельності населення, яке ідентифікує себе з середнім класом, майже до 11 млн осіб. Зростання чисельності середнього класу понад 15 млн осіб призводить до скорочення чисельності тих, хто ідентифікує себе з даним прошарком суспільства, виходячи з власного професійно-освітнього рівня, в тому числі рівня освіти.

У дослідженні виявлено головні регіональні відмінності в критеріях розвитку середнього класу в Україні.

За допомогою методу багатовимірного кластерного аналізу проведено типізацію регіонів України за обраними критеріями. Згідно з проведеним аналізом виділено 4 типи регіонів України, що характеризуються певними відмінностями. Зокрема, першому типу (м. Київ) притаманні відносно високі рівні економічного розвитку й доходів населення, високий рівень зайнятості населення, значна частка осіб з вищою освітою та кандидатів наук, порівняно значна частка малих і середніх підприємств, високий рівень самоідентифікації з небідним населенням та дуже низький рівень забезпеченості житлом. Регіонам другого типу (Донецька і Луганська області) станом на початок 2014 року були властиві вищі від середнього рівні економічного розвитку й доходів населення, та негативні характеристики за всіма іншими обраними критеріями регіональних відмінностей щодо умов формування середнього класу. Зокрема, найгіршими вони були зафіксовані на ринку праці та в аспекті залученості до малого й середнього підприємництва. Варто зауважити, що з початком зовнішньої агресії в регіоні вказані дві області опустилися до нижче середнього за всіма чинниками формування середнього класу. Для третього типу (Харківська область) основними відмінними рисами є сприятлива ситуація на ринку праці, високий рівень освіченості та значна частка науковців. Четвертий тип об'єднує решту регіонів України (21). Проведена типологізація засвідчує, що більшість регіонів країни не має суттєвих відмінностей у критеріях формування і розвитку середнього класу. Так, у регіонах четвертого типу сприятливими є лише критерії забезпеченості житлом, натомість економічний розвиток і рівень доходів є набагато нижчими, ніж в середньому по країні.

У *третьому розділі* **“Особливості та шляхи сприяння розвитку середнього класу в Україні”** розроблено систему критеріїв належності населення України до середнього класу, визначено й оцінено наслідки підписання Угоди про зону вільної торгівлі між Європейським Союзом та Україною в контексті формування середнього класу в Україні, запропоновано напрями розвитку середнього класу в Україні, які враховують зміну його функціональності в умовах кризи та, відповідно, зміну управлінських пріоритетів у реалізації соціальної політики держав

За результатами проведеного експертного дослідження встановлено, що основною відмінністю між середнім класом в Україні та розвинених країнах Європи є “рівень доходів та загальний матеріально-майновий стан” і “співвідношення доходів з наявним освітньо-професійним рівнем”. У мінливих умовах економічної ситуації нижню межу доходів представника середнього класу більше половини експертів проводять вище 8 000 грн (1 000 дол. США на час початку опитування), а 1/3 – вище 10 000 грн. Верхню межу більшість експертів визначила на рівні 20 000 грн, а 1/3 опитаних провели її ще вище. Щодо щомісячного середнього доходу представника середнього класу більшість експертів вказали на суму від 10 до 20 тис. грн.

Експерти віднесли до представників середнього класу такі категорії працівників: керівників регіональних філій та відділень банків; власників середніх підприємств, торгових та сервісних мереж; адвокатів, юристів; діячів шоу-бізнесу; менеджерів середньої ланки; представників місцевої влади. Відповідно, до

представників “резерву” середнього класу – дрібних підприємців, фізичних осіб-підприємців; фермерів; фахівців, професіоналів з вищою освітою; лікарів; науковців; митців; спортсменів.

Найсуттєвішими з-поміж економічних перешкод для розвитку середнього класу суспільства визначено нестабільність економічної ситуації, несприятливі умови відкриття та ведення підприємницької діяльності, надмірна тінізація економіки. Більшість експертів зауважили, що вплив регіональних органів влади на процеси формування і розвитку середнього класу є суттєво обмеженими. Основна відповідальність за розвиток середнього класу українського суспільства, на думку експертів, лежить на центральних органах державної влади.

Однією з основних проблем в обчисленні відсоткової частки середнього класу українського суспільства є встановлення значущості попередньо визначених нами трьох макрокритеріїв належності до вищевказаного прошарку суспільства (матеріально-майновий стан, освіта і професійно-кваліфікаційний статус, самоідентифікація) та їх складових. Для вирішення цього завдання в проведеному авторському експертному опитуванні було запропоновано оцінити їх важливість. Для цього використано метод аналізу ієрархій (метод Сааті), за допомогою якого виявлено, що найважливішим з-поміж запропонованих макрокритеріїв є “матеріально-майновий стан” ($K_1 = 0,56$), далі “освіта та професійно-кваліфікаційний статус” ($K_2 = 0,29$) та “самоідентифікація” ($K_3 = 0,15$). Наведені коефіцієнти підкреслюють значущість макрокритеріїв визначення середнього класу, які доцільно враховувати під час розроблення методики визначення частки середнього класу як на макроекономічному, так і на регіональному рівнях.

Проаналізовано основні ймовірні наслідки підписання Угоди про зону вільної торгівлі між Європейським Союзом та Україною в контексті формування і розвитку середнього класу. Доведено, що процес євроінтеграції може виступити каталізатором розвитку середнього класу, особливо тих його представників, які не мають змоги повною мірою реалізувати себе в сучасній економіці України.

Очікуваними наслідками для підприємців як представників середнього класу мають стати покращення доступу українських виробників до відповідних ринків, що стане можливим завдяки зниженню тарифних обмежень з боку ЄС; відкритий доступ до нових технологій та продуктів у різних сферах: фінанси, транспорт, пошта і зв'язок, розширення вибору в електронній торгівлі, сфері інформаційних і комунікаційних технологій, можливість здійснення електронних грошових операцій за кордон, відкриття рахунків в іноземних банках, здійснення інвестицій за кордон; поліпшення інвестиційного клімату, що створить адекватні умови для розвитку малого й середнього підприємництва.

Основними наслідками для “нового середнього класу” (власників інтелектуального капіталу) можуть стати переваги для самозайнятих працівників, можливість надання ними послуг в країнах ЄС; гарантії дотримання високих стандартів праці; запровадження статистичних стандартів ЄС, зокрема, перегляд споживчого кошика і рівня мінімальної заробітної плати; зростання кваліфікації і навичок вітчизняних працівників (унаслідок посилення руху персоналу на території ЄС та України); взаємне визнання кваліфікаційних рівнів та/або професійного досвіду в певних секторах послуг; посилення захисту прав

інтелектуальної власності; запровадження стандартів ЄС, що поліпшить якість підготовки науковців і спеціалістів, сприятиме реалізації проектів спільних досліджень, зростанню кількості прикладних досліджень.

Першочергові заходи щодо розвитку середнього класу в Україні, а радше формування його резерву, повинні визначатися з урахуванням необхідності долання інституціоналізованої соціокультурної кризи, стимулювання інноваційного вектору розвитку національної економіки, відновлення потенціалу стратегічних сфер прикладання праці й реалізації інтелектуально-трудоного потенціалу.

Доведено необхідність модифікації критеріїв приналежності до середнього класу в Україні з погляду його нової функціональності в умовах кризового періоду (табл. 2). Запропоновано видозміну підходу до організаційних засад розвитку середнього класу суспільства, що базується на механізмах цільової підтримки за сегментами ключових професійних груп, котрі є базисом для формування середнього класу.

Характеристика середнього класу за означеними критеріями дає можливість констатувати, що найефективніший шлях формування середнього класу в Україні – за професійною ознакою. Відтак формування сучасного середнього класу в Україні як рушія інноваційних змін має відбуватися поступово, починаючи з пріоритетних груп (рис. 1).

Рис. 1. Функціональний почерговий підхід до формування і розвитку середнього класу в різних професійних групах*

*Джерело: побудовано автором

Таблиця 2

Модифікація критеріїв належності до середнього класу в Україні й механізми його цільової підтримки в умовах кризового періоду*

№ з/п	Критерій	Модифікація критеріїв	Відображення на функціональності	Механізми цільової підтримки
1	2	3	4	5
11	Рівень грошових доходів	Початкові доходи для бізнесу з можливістю їх інвестувань на пільгових умовах (задоволення базових потреб)	Створення можливостей зайнятості для інших осіб у знаннємістких сферах	Пільгове кредитування; державні гарантії бізнесу
2	Рівень заощаджень	Готовність довгострокових інвестувань – матеріальна, інтелектуально-освітня, психоемоційна; наявність інвестиційних резервів	Розуміння значимості особистих якостей для досягнення успіху й очікуваного рівня добробуту	Інформаційно-консультаційна робота; державні цільові програми; міждержавне (транскордонне співробітництво)
3	Рівень освіти	Трудопотенційна спроможність зайнятості (само-, на засадах найму) в пріоритетних сферах прикладання праці; здатність (потреба) неперервного розвитку	Спроможність генерувати інноваційні ідеї, їх реалізувати при наявності ресурсної підтримки	Форми неформальної освітньої підготовки для зайнятості в стратегічних сферах; прозора освітня політика
4	Наявність власного житла, землі, автомобіля	Готовність використання у професійній діяльності для здобуття очікуваних результатів, реалізації підприємницького, інноваційного потенціалу	Вплив на економічну поведінку інших осіб, що володіють схожими матеріальними активами (зразок для наслідування)	Пільгове кредитування під купівлю, обслуговування чи при заставі майна; договірне регулювання суборенди на пільгових умовах
5	Характер діяльності	Готовність до самозайнятості при сприятливих умовах	Пропозиція робочих місць, підтримка розвитку суміжних сфер; розвиток сфер-генераторів інноваційної активності	Регіональні цільові програми самозайнятості у стратегічних сферах
6	Професійний статус	Приналежність до професійних груп, що є стратегічно важливими для інноваційного розвитку	Реалізація інтелектуально-трудового потенціалу в стратегічних сферах прикладання праці з помітними наслідковими ефектами	Регіональні цільові програми зайнятості в пріоритетних знаннємістких сферах; конкурсне фінансування стартап-проектів
7	Рівень адаптованості до ринку праці	Спроможність перекваліфікації відповідно до кон'юнктурних потреб ринку праці; готовність навчання (базового, перекваліфікації, підвищення) у високотехнологічних сферах	Забезпечення професійними кадрами інноваційних сфер	Стратегічне планування освітньо-кваліфікаційної підготовки; розвиток інфраструктурного забезпечення формальної, неформальної та інформальної освіти (особливо онлайн-курсів)
8	Самоідентифікація	Усвідомлення власного потенціалу та мотивація розвитку	Мотивація ближчого соціального оточення до розвитку; спроможність проявляти свою громадянську позицію	Інформаційно-консультаційна робота, в тому числі через центри зайнятості та освітні установи
9	Рівень культури	Інституціоналізовані культурно-мистецькі, спортивні, туристично-рекреаційні потреби, активний спосіб життя	Протидія маргіналізації, розвиток громадянського суспільства, правової і споживчої культури	Гуманітарна політика через медіа-ресурс

* Побудовано автором

Задля реалізації такого підходу запропоновано черговість цільової підтримки окремих професійних груп в плані стимулювання їхньої самозайнятості або ж зайнятості на засадах найму, що має значні наслідкові ефекти: а) економічні – з відображенням у результатах праці, співвідношенні ресурсних затрат та очікуваних економічних вигод, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в міжнародних масштабах; б) соціальні – з відображенням на покращенні суспільного добробуту, продукуванні соціально значимих ідей та рішень; в) інноваційні – з відображенням на схильності й спроможності інноваційної діяльності або формування відповідних навичок у інших осіб; г) соціокультурні – з доланням ціннісних деформацій, посиленням цінності якісних знань, результату праці, можливості покращувати рівень життя інших осіб тощо.

ВИСНОВКИ

У процесі виконання дисертаційної роботи представлено новий підхід до розв'язання актуальної наукового завдання – розробки організаційно-економічних засад формування середнього класу в українському суспільстві. Проведене дослідження сфокусоване на відборі й аналізі демоекономічних критеріїв належності до середнього класу і факторів впливу на його розвиток, формулюванні пропозицій методологічного і практичного змісту для модифікації процесу формування середнього класу в Україні.

1. Середній клас визначено як гетерогенну сукупність соціальних шарів і прошарків, що знаходяться на середніх у даному суспільстві сходинках соціальної стратифікації і відрізняються між собою величиною доходів, матеріальним забезпеченням, освітнім і кваліфікаційним рівнями, особливостями самоідентифікації. Основними групами критеріїв належності до середнього класу суспільства визнано економічні, соціальні і психологічні.

2. Обґрунтовано, що економічною основою формування й розвитку середнього класу є доходи населення. Вказано, що ключовими ознаками належності до середнього класу за матеріальним добробутом є загальний дохід домогосподарства, наявність власного житла, наявність власного автомобіля. Встановлено, що визначити частку реального середнього класу за показниками доходу в Україні наразі неможливо. Це пов'язано з: а) тінізацією економіки та приховуванням реальних доходів громадянами; б) заниженими параметрами споживчого кошику та прожиткового мінімуму, котрі не відповідають реальним потребам населення; в) неможливістю встановлення меж доходу середнього класу на основі даних Державної служби статистики.

3. Важливим критерієм належності до середнього класу суспільства визнано освітньо-професійні навички та вміння громадянина. Для України характерною є невідповідність освітньо-кваліфікаційного рівня особи до обсягу оплати праці. Українське суспільство визнає цінність інтелектуально-культурного капіталу, проте рівень інтелектуально-культурної ренти у формі доходів, яку суспільство готове виплачувати носіям відповідного капіталу, є доволі низьким.

4. Аналіз зміни частки середнього класу показав, що питома вага цього прошарку суспільства, так само як і частка “небідних, але ще не представників

середнього класу”, встановлена за допомогою методу самоідентифікації, є незначною і має тенденцію до зниження. Обґрунтовано й доведено, що метод самооцінювання як базовий для визначення частки середнього класу в українському суспільстві є неточним, і залежить від поглядів опитуваних та інших суб’єктивних чинників.

5. Шляхом застосування методів кореляційно-регресійного аналізу та економетричного моделювання встановлено, що ключовим економічним (матеріально-майновим) чинником розвитку середнього класу українського суспільства є забезпечення житлом. Серед освітньо-професійних чинників за результатами розрахунків статистично значимим виявився лише чинник чисельності населення з повною вищою освітою.

За допомогою моделей залежності чисельності середнього класу від матеріально-майнових й освітньо-професійних факторів виявлено взаємозв’язок між теоретичними оцінками чисельності середнього класу із кількістю населення, що ідентифікує себе із середнім класом в Україні. Апроксимація фактичного розподілу теоретичних значень чисельності середнього класу, визначеного на основі розрахованих моделей, демонструє наявність певного порогового значення кількості населення, належного до середнього класу із урахуванням пріоритету виключно матеріально-майнових або освітньо-професійних чинників, за досягнення якого вплив лише однієї групи чинників на самоідентифікацію населення із вказаним прошарком суспільства починає зменшуватися.

6. Встановлені відмінності в розвитку середнього класу в регіонах України дозволили виокремити чотири типи регіонів нашої держави. Першими трьома типами є: м. Київ (володіє всіма сприятливими чинниками для розвитку середнього класу окрім забезпеченості населення власним житлом), Донецька і Луганська області (станом на 2014 рік мали вищі від середнього рівні доходів та економічного розвитку, проте після початку АТО для них стали характерними низькі значення за всіма критеріями оцінювання), Харківська область (характерна висока частка науковців, освіченості та зайнятості). Четвертий тип формують решта 21 регіон України і його особливістю є відносно високий показник забезпеченості житлом та низькі показники щодо інших факторів економічного розвитку та формування середнього класу.

7. Результати проведеного експертного дослідження дозволили узагальнити, що в сучасному українському суспільстві присутні прошарки, які характеризуються деякими ознаками належності до середнього класу, проте середній клас перебуває сьогодні на стадіях зародження та формування.

Економічними перешкодами на шляху формування середнього класу в Україні експертами визначено нестабільність економічної ситуації, несприятливі умови відкриття і ведення підприємницької діяльності, надмірна тінізація економіки. Аналіз експертних оцінок щодо державних механізмів впливу на формування середнього класу засвідчив, що можливості регіональних органів влади стосовно розвитку середнього класу українського суспільства суттєво обмежені.

Результати авторського експертного опитування даних встановлено коефіцієнти значущості трьох макрокритеріїв приналежності до середнього класу:

матеріально-майнового стану ($K_1 = 0,56$), освіти й професійно-кваліфікаційного статусу ($K_2 = 0,29$), самоідентифікації ($K_3 = 0,15$).

8. Доведено, що процес євроінтеграції може виступити каталізатором розвитку середнього класу. Обґрунтовано, що очікуваними наслідками для підприємців як базису середнього класу є покращення доступу українських виробників на відповідні ринки, що стане можливим завдяки зниженню тарифних обмежень з боку ЄС; відкритий доступ до нових технологій та продуктів у сферах фінансів, транспорту, зв'язку; розширення вибору в електронній торгівлі, сфері інформаційних та комунікаційних технологій; можливість здійснення електронних грошових операцій за кордон тощо.

Наслідками євроінтеграційних процесів для власників інтелектуального капіталу є переваги для самозайнятих працівників – можливість надання послуг в країнах ЄС; гарантії дотримання високих стандартів праці; запровадження статистичних стандартів ЄС, зокрема перегляд споживчого кошика й рівня мінімальної заробітної плати; зростання кваліфікації і навичок вітчизняних працівників (внаслідок посилення руху персоналу на території ЄС та України); взаємне визнання кваліфікаційних рівнів і професійного досвіду в певних секторах послуг; посилення захисту прав інтелектуальної власності тощо.

9. Обґрунтовано, що для України ключовою ідеєю поточних заходів щодо формування середнього класу має бути зміщення акцентів у його функціональності та оцінюванні без базової орієнтації на рівень доходів.

Запропоновано нові модифіковані критерії визначення належності до середнього класу в Україні, представники котрого змогли б стати ідеологами, генераторами й мотиваторами інноваційного розвитку і долання економічної й соціокультурної кризи.

Вказано, що механізми розвитку середнього класу в Україні мають бути мобілізаційними в плані формування “резерву” з відповідністю новим вимогам функціональності, а також забезпечувати переведення значних прошарків “периферії” середнього класу в його “ядро”.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Василюк Д. Я. Соціально-історичні аспекти формування критеріїв визначення середнього класу в суспільстві / Д. Я. Василюк // Вісник Прикарпатського університету. Серія “Економіка” : зб. наук. праць. – Івано-Франківськ : Плай, 2011. – Вип. VIII. – С. 171-174.
2. Василюк Д. Я. Порівняльна характеристика розвитку середнього класу суспільства в Карпатському економічному районі / Д. Я. Василюк // Актуальні проблеми розвитку регіону : зб. наук. праць. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. – Вип. 8. – Т. 1. – С. 261-267.
3. Василюк Д. Я. Самооцінювання як метод визначення середнього класу в суспільстві: проблеми та перспективи використання / Д. Я. Василюк //

Університетські наукові записки. – Хмельницький, 2012. – № 3 (43). – С. 567-572.

4. Василюк Д. Я. Професійний статус та рівень освіченості як критерій належності до середнього класу суспільства / Д. Я. Василюк // Вісник Прикарпатського університету. Серія “Економіка” : зб. наук. праць. – Івано-Франківськ : Плай, 2012. – Вип. ІХ. — С. 339-342.
5. Василюк Д. Я. Євроінтеграційний чинник формування та розвитку середнього класу в Україні / С. М. Васильченко, Д. Я. Василюк // Держава та регіони. Серія “Економіка та підприємництво”. – 2015. – № 2 (83). – С. 3-8. *Особистий внесок: оцінено можливі соціально-економічні наслідки підписання Угоди про створення зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом, проаналізовано вплив підписання Угоди на формування та розвиток середнього класу в Україні для малого й середнього бізнесу та для високоосвічених і висококваліфікованих найманих працівників.*
6. Василюк Д. Я. Розвиток середнього класу в Україні з позиції нової ідеології його функціональності [Електронний ресурс] / Д. Я. Василюк // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – № 8. – С. 843-847 – Режим доступу до журн. : <http://global-national.ua/issue-8-2015>.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав

та виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз

7. Василюк Д. Я. Сучасні підходи до виокремлення середнього класу (на прикладі Карпатського економічного району) / Д. Я. Василюк // Регіональна економіка. – Львів, 2012. – № 3 (65). – С. 175-180.
8. Василюк Д. Я. Социально-экономические критерии определения среднего класса в Карпатском экономическом районе Украины / Д. Я. Василюк // Международное научное издание “Современные фундаментальные и прикладные исследования”. – Кисловодск : Изд-во УЦ “МАГИСТР”, 2014. – № 1 (12). – С. 117-123.
9. Василюк Д. Я. Оцінювання специфіки регіональних відмінностей розвитку середнього класу шляхом багатовимірної типізації регіонів України / Д. Я. Василюк // Актуальні проблеми економіки. – 2016. – № 3 (177). – С. 265-275.

Тези доповідей і матеріали науково-практичних конференцій

10. Василюк Д. Я. Проблематика використання методу самоідентифікації для визначення частки середнього класу в українському суспільстві / Д. Я. Василюк // Сучасна економічна теорія та пошук ефективних механізмів господарювання : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (м. Сімферополь, 16-17 березня 2012 р.). – Сімферополь, 2012. – С. 269-271.
11. Василюк Д. Я. Проблематика використання медіанного методу розрахунку відсоткової частки середнього класу в українському суспільстві (на прикладі Карпатського економічного району) / Д. Я. Василюк // Економічна теорія та практика: сучасні погляди та концепти : матеріали XIV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 7-8 вересня 2012 р.). – К., 2012. – С. 87-90.

12. Василюк Д. Я. Методика розрахунку відсоткової частки узагальненого середнього класу суспільства як ознаки соціально-економічного розвитку регіону / Д. Я. Василюк // Соціально-економічний розвиток і якість життя населення регіону : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Івано-Франківськ, 16-17 травня 2013 р.). – Івано-Франківськ, 2013. – С. 21-23.
13. Василюк Д. Я. Концепція черговості підтримки професійних груп з метою формування середнього класу / Д. Я. Василюк // Актуальні проблеми економіки та фінансів : зб. тез наук. робіт III міжнар. наук.-практ. конф. (Київ – Санкт-Петербург – Відень, 31 серпня 2015 року). – К. : Фінансово-економічна наукова рада, 2015. – С. 58-61.
14. Василюк Д. Я. Нова ідеологія функціональності середнього класу в Україні в контексті соціальної сутності трудового потенціалу / Д. Я. Василюк // Стратегія інноваційного розвитку економіки: бізнес, наука, освіта : праці VII міжнар. наук.-практ. конф. (29 вересня – 2 жовтня 2015 р.) / [за ред. О. І. Савченко] – Харків. : НТУ “ХПІ”, 2015. – С. 163-165.
15. Vasyliuk D. Ya. Modern way of forming of the middle class in Ukraine / D. Ya. Vasyliuk // Економіка сталого розвитку: теоретичні підходи та практичні рекомендації : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кошице, Словаччина, 13-16 вересня 2015 р.). – Кошице, 2015. – С. 19–20.

АНОТАЦІЯ

Василюк Д. Я. Організаційно-економічні засади формування та розвитку середнього класу в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика / ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України”. – Львів, 2016.

Дисертація присвячена розв’язанню проблеми розвитку середнього класу в українському суспільстві. Досліджено організаційно-економічні засади та розроблено рекомендації, спрямовані на поліпшення умов формування й розвитку середнього класу в українському суспільстві.

Обґрунтовано, що для дослідження середнього класу в сучасному українському суспільстві доцільно використовувати методи, які базуються як на матеріальних, так і на нематеріальних чинниках, беручи в основу матеріальне становище населення, професійно-освітній критерій і соціальний статус. Встановлено ключові економічні і неекономічні фактори впливу на самоідентифікацію та формування середнього класу суспільства.

Запропоновано нові модифіковані критерії належності до середнього класу в Україні, представники котрого змогли би стати ідеологами, генераторами й мотиваторами інноваційного розвитку та подолання соціокультурної кризи. Доведено, що формування середнього класу в Україні в поточних умовах має відбуватися за професійним критерієм і одночасно супроводжуватися жорсткими заходами долання корупційних практик у визначених сферах зайнятості. Відповідно до цього запропоновано поетапну порядковість формування середнього класу із концентрацією управлінських рішень щодо розвитку конкретних професійних груп українського суспільства.

Ключові слова: середній клас, критерій, матеріально-майновий стан, освіта, професійно-кваліфікаційний статус, самоідентифікація, модифікація критеріїв.

АННОТАЦІЯ

Василюк Д. Я. Организационно-экономические основы формирования и развития среднего класса в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.07 – демография, экономика труда, социальная экономика и политика / ГУ “Институт региональных исследований имени М. И. Долишнего НАН Украины”. – Львов, 2016.

Диссертация посвящена разрешению проблемы развития среднего класса в украинском обществе. В работе исследованы организационно-методологические основы и разработаны рекомендации, направленные на улучшение условий формирования и развития среднего класса в украинском обществе. Проанализирован опыт изучения проблем среднего класса в глобальном масштабе в русле исследования многих общественных наук. Показано, что в современной украинской науке активизация исследований связана с коренным изменением научных парадигм постсоветского периода.

Определено, что такой социальный класс, который бы полностью отвечал всем признакам среднего класса в обществах экономически развитых стран, в Украине на стадии зарождения, однако существуют отдельные группы, которые имеют часть необходимых признаков. Обобщены главные критерии принадлежности к среднему классу общества: экономические, социальные, психологические. Проанализированы подходы к определению доли среднего класса в обществе. Обосновано, что для исследования среднего класса в современном украинском обществе целесообразно использовать методы, базирующиеся как на материальных, так и на нематериальных факторах, принимая в основу материальное положение населения, профессионально-образовательный критерий и социальный статус. Выявлены главные региональные различия в условиях развития среднего класса в Украине. Методом эконометрического моделирования установлены ключевые экономические и неэкономические факторы влияния на самоидентификацию и формирования среднего класса общества.

Оценены возможные последствия реализации евроинтеграционного вектора для среднего класса украинского общества, выявлены потенциальные выгоды и возможные угрозы для его развития. Обосновано, что в текущих условиях кризисного перехода для Украины необходимо формирование среднего класса по новым идеологическим признакам. Представители данного социального слоя должны быть идеологами национальной и единой государственной идеи, ценностей гражданского общества и личностного нравственного поведения, генераторами инновационных решений, а также мотиваторами развития бизнес-среды. Предложены новые модифицированные критерии принадлежности к среднему классу в Украине, охарактеризована сущность такой модификации с точки зрения новой функциональности среднего класса в разрезе традиционных их видов – уровня денежных доходов, сбережений, образования, наличия жилья,

земли, автомобиля, характера деятельности, профессионального статуса, уровня адаптации к рынку труда, самоидентификации, культуры.

Доказано, что формирование среднего класса в Украине в текущих условиях должно происходить по профессиональному критерию и одновременно сопровождаться жесткими мерами преодоления коррупционных практик в определенных сферах занятости. В соответствии с этим предложена очередность развития среднего класса в различных профессиональных группах. Подчеркнуто значимость реализации новой социальной и экономической политики в отношении представителей среднего класса с акцентом на гарантию реализации их прав и недопущения дополнительных нагрузок в текущих кризисных условиях.

Ключевые слова: средний класс, критерий, материально-имущественное положение, образование, профессионально-квалификационный статус, самоидентификация, модификация.

ANNOTATION

Vasyliuk D. Ya. Organizational-economic bases of formation and development of the middle class in Ukraine. – Manuscript.

Thesis for the scientific degree of candidate of economic sciences on a specialty 08.00.07 – demography, labor economics, social economics and politics / SI “Institute of Regional Research named after M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine”. – Lviv, 2016.

Thesis deals with the problem of the middle class in Ukrainian society. The organisational and economic principles and recommendations, considered in this work, are aimed at improving the conditions for the formation and development of the middle class in Ukrainian society.

It is proved, that for studying the middle class in modern Ukrainian society it is advisable to use methods that are based on both material and non-material factors, taking as a basis the material situation of the population, professional, educational criteria and social status. The overall level of welfare, income level, education level, the presence of their own home are defined as the basic criteria of belonging to the middle class. The key economic and non-economic factors which influencing on the formation of identity and class society are established.

New modified criteria of belonging to the middle class in Ukraine are proposed. Representatives of the new middle class should be current ideologues, generators and motivators of innovation and overcoming socio-cultural crisis. It is proved, that the formation of the middle class in Ukraine in the current environment should take place by professional criteria and be accompanied with stringent measures simultaneously overcoming corruption practices in certain fields of employment. Accordingly, the sequence of middle class development in different professional groups is proposed.

Key words: middle class, criterion, material and property status, education, professional qualification, self-identification, modification.